

GEOGRAFIA FÍSICA I ADMINISTRATIVA A LES TERRES DE LA BADIA DE PALS A L'ALTA EDAT MITJANA. L'ENIGMA DEL CURS DEL TER (SEGLES IX-XI).

Per Josep M. Nolla Brufau^(*)

^(*)Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria (LAP). Universitat de Girona · josep.nolla@udg.edu

RESUM:

Una anàlisi exhaustiva de la documentació dels segles IX, X i XI referent als territoris a migdia del Montgrí posa de manifest que el riu Ter no circulava per aquelles contrades. Aquestes dades, amb altres de confluents, permeten plantejar que, fins ben entrada l'edat mitjana, el Ter desembocava exclusivament a Empúries. Possiblement com a conseqüència d'algunes grans inundacions va canviar el seu curs.

PARAULES CLAU:

Geografia física; Baix Ter, curs del Ter.

ABSTRACT:

A comprehensive analysis of documents of the 9th, 10th and 11th centuries referring to the area south of the Montgrí shows that the river Ter did not run through that region. These data, supported by others, lead us to believe that well into middle ages, the Ter flowed exclusively through Empúries. Its change of course could possibly have been caused by extensive flooding.

KEYWORDS:

Geography; Lower Ter, River Ter.

Recepció: 24/02/2016 · Acceptació: 13/04/2016

INTRODUCCIÓ

No podem dir que la documentació de l'alta edat mitjana sobre els llocs veïns o immediats a la badia de Pals sigui gaire abundant, però sí que posseeix continguts rics pel que fa a la topografia i la descripció dels termes locals que la composaven. L'anàlisi d'aquesta topografia ens permet precisar la geografia física i administrativa

d'un territori situat aleshores en els límits entre els comtats altmedievals d'Empúries i de Girona, on dominaven els estanys i la plana al·luvial. Però aquesta documentació també ens planteja la qüestió de la desembocadura del Ter, que no surt citat a cap descripció, a diferència del seu veí, el Daró, esmentat des de finals del segle IX. Per això ens preguntem si abans del segle XI el Ter realment desembocava al sud del Montgrí.

Deixant de banda els precedents prehistòrics, les referències encara existents al topònim *Ter Vell* a l'Escala i a l'Estartit ens diuen que, efectivament, el Ter ha desembocat al nord i al sud del massís del Montgrí en diferents moments de l'època històrica. La qüestió que ens preguntem és l'època -dins l'edat mitjana-, en la qual el Ter prengué la ruta meridional; és a dir, quan el seu cabal s'orientà, fins avui, cap a la badia de Pals.

La topografia i la geografia d'aquell indret i els seus llocs propers en els segles IX i X ja ha estat establerta en els dos volums de l'*Atlas dels comtats de la Catalunya carolíngia* dedicats als comtats d'Empúries-Peralada i de Girona (Bolòs & Hurtado, 1991, 30-31; Bolòs & Hurtado, 2000, 28-29), en el primer dels quals es dibuixa el curs del riu Ter al sud del massís del Montgrí, sense cap referència documental que permeti assegurar-ho en aquells segles. També disposem d'una cartografia morfogeològica moderna força precisa d'aquesta plana, el *Mapa lito-morfològic de la plana del Baix Empordà* realitzat per L. Pallí i J. Mas (Girona, 1989), que mostra el caràcter sedimentari i palustre de gran part d'aquesta plana i la cartografia dita *Geotreballs 1/25.000* disponibles en format paper, però també en format vectorial al web de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (www.icc.cat).

Pel que fa als estudis geològics i morfològics del Ter i la seva plana, abundants des dels anys 80 del segle XX, hem de remarcar les aportacions més properes on sembla clar que durant la fase anomenada Òptim climàtic medieval (anys 800-1300) la progradació i ompliment de la plana empordanesa per efecte de la sedimentació fluvial, al nord i al sud del Montgrí, sembla indicar canvis relativament freqüents en el curs del Ter. Des d'aleshores (segles XIV-XV), pel que sembla, "l'orientació nord del riu Ter deixà de ser funcional" (Montaner et al., 2010, p. 18-19).

L'objectiu d'aquest treball no és aportar informació geològica de cap mena, sinó ajudar a precisar la informació escrita en relació a les dues qüestions proposades -la geografia administrativa i el curs

baix del Ter- dels segles IX-XI. Per això, el nostre treball proposa aquestes hipòtesis:

1) Malgrat el seu caràcter aparentment feréstec, el territori veí a la badia de Pals estava estructurat administrativament, si més no des d'època carolíngia; les vil·les o termes descrits tenien límits perfectament definits i complementaris, i, a més, arribaven fins al mar, sense deixar espais buits.

2) El Baix Ter no discorria encara per la plana al sud del Montgrí; cap dels documents altmedievals del Baix Empordà el cita en el recorregut, de Verges en avall. Per tant, encara devia discórrer cap a Empúries, encara que això últim cap document ens permet assegurar-ho. També sembla possible que les inundacions citades a Ullà a finals del segle XI poguessin indicar l'època en què es produí el canvi del seu curs -un de molts- com a conseqüència d'un aiguat sense precedents.

DOCUMENTS I INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA

Les fonts escrites d'aquest estudi han estat publicades en els darrers decennis i, pel que fa als segles IX i X es poden consultar al volum V de la col·lecció Catalunya Carolíngia dit *Els comtats de Girona, Empúries, Besalú i Peralada* (Sobrequès et al., 2003). Ara bé, molts ja havien estat publicats en 1993 per Josep Maria Marquès a la seva edició del *Cartoral dit de Carlemany del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. També el mateix Marquès tingué cura en 1995 de l'edició del *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* que havia aplegat i treballat E. Pruensa i Bayona (+ 1985) a la seva tesi doctoral sobre *El dominio territorial del monasterio de Santa Maria de Amer*, llegida l'any 1966. Finalment hem d'esmentar la *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, publicada per Ramon Martí en 1997 i indispensable per al coneixement del segle XI. Si exceptuem el primer recull, els altres tres han estat publicats per la Fundació Noguera a la seva col·lecció Diplomatariis.

El 4 de juny de l'any 881 trobem la referència més antiga al territori que ens proposem estudiar. Es tracta de la causa entre Adiscle i el bisbe Teuter sobre la situació d'unes terres entre Torroella i Ullà, de les quals Adiscle i Teuter n'eren senyors respectius. No és aquest el lloc per explicar els motius, procés i conclusió del plet, que es resolgué favorablement al bisbe, sinó relatar i comentar els límits

de la terra disputada. D'acord amb el document *infrontat ipsa terra de parte orientis in terminio de uilla Torrocella et de meridie in latere in flumine Adarone et de occiduo in ipsa Lona vel subiungit in terminio Aqualta et de circii in terra de supradicto episcopo* (Marquès, 1993, doc. núm. 12, p. 78-80; Sobrequès *et al.*, 2003, doc. núm. 12, p. 79).

En la definició dels límits de la terra disputada entre el bisbe i Adiscle, el *dominus* de Torroella -un cop establert que se situava dins els termes d'Ullà-, la terra afrontava amb els termes de Torroella i de Gualta, a orient i occident, i tenia com a límit meridional el riu Daró. La referència del lloc conegut com *ipsa Lona* a occident, sembla haver pervingut en el topònim *els Saions*, al sud de Torroella de Montgrí, com a sinònim d'aigües mortes o estancades. No s'esmenta en cap moment el curs del Ter, que hauria de servir de límit en algun moment, o bé ser citat quan els límits el travessessin. Aquesta absència és, al nostre entendre, força significativa (Fig. 1).

Només vuit anys després, en 889, s'escripturà un precepte de donació del rei Odó al monestir de Sant Pau de Fontclara, situat dins el comtat de Girona *in uilla Boada vel infra eius terminus ex fisco esse dinoscitur*. És a dir, el monestir se situava dins el terme de la vil·la de Boada que, com era conegut, pertanyia al fisc; per tant, no havia estat donada amb immunitat a cap institució o persona i, ara tampoc, al nou cenobi (Fig. 1). La donació reial comprenia un altre terme proper situat al sud de la badia, amb la *domum Sanctae Reparatae, convalles et silva vel loco Morella, discurrante terminio per litore maris de ipso gradu sicut aqua discurrit subtus domum jam dictae Reparatae usque ad dicto stagniolo et pervenit ad cacuminae montis Guardiae, de alia parte pergit ad stagnum Dodoni et de tertia parte per cacumina castellarum Montis Aspero sicut aqua vergit ad uilla Palus vel ad ipsos stagnos usque ad predicto grado* (Abadal, 1926-1952-I, doc núm.1, p. 113-115). Tot plegat vol dir que el monestir de Sant Pau de Fontclara se situava dins el terme de la vil·la de Boada, que era domini fiscal, tal com recordava el monarca (Fig. 1).

Però el precepte reial feia especial referència a la donació d'un altre terme proper, el lloc o terme de Morella, amb les seves valls fondes (*convalles*) i bosc (*silva*) juntament amb l'església de Santa Reparada, que devia fer funcions parroquials, tot plegat dins el comtat de Girona, però ben proper a la frontera amb el d'Empúries, al nord de Begur. Tot fa pensar que el lloc i terme de Morella se situava al nord de Begur, amb l'església de Santa Reparada, encara existent un quilòmetre al nord del nucli actual i no gaire lluny de

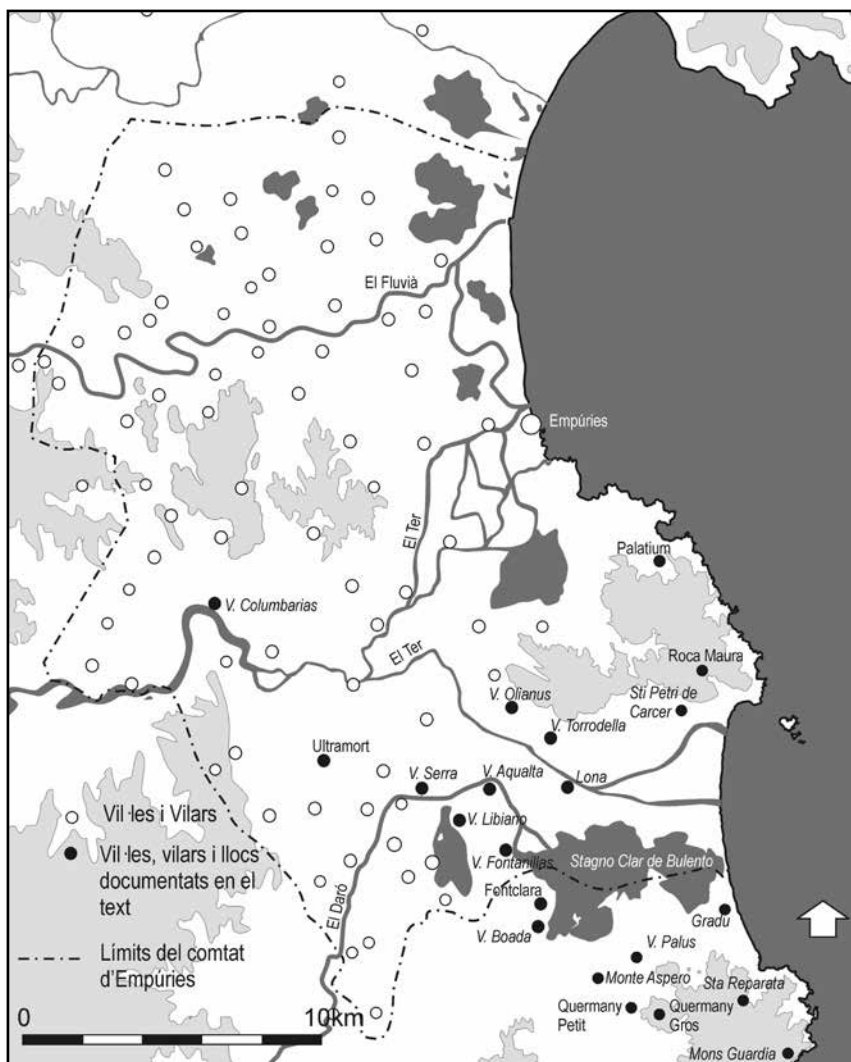

Fig. 1. Plànol general del comtat d'Empúries en època carolíngia.

la costa, però amagada de la mateixa (Fig. 1). La descripció dels límits del *lloc* de Morella esmenta a orient el *littore maris* i el *gradu*, és a dir, el litoral i la platja o lloc del grau, com no podia ser de cap altra manera -un grau podia ser una platja, però també un estuari o qualsevol entrant a la costa que servís de port o embarcador-. Els altres recorreguts són menys precisos, però sembla que el meridional anava des d'un turó al sud-est de Begur -el *Mons Guardia*, avui el

Puig de sa Guàrdia-, fins al turó de Pals -*Mons Asperus*-, i deixava entremig l'*stagnum Dodoni*. Potser el *Mons Asperus* era el turó de Pals perquè en el segle XI els comtes Ramon Berenguer i Almodis compraren el *castrum de Monte Aspero quod alio nomine vocatur Pals* (Miquel, ed., 1945-1947, p. 410), però el text del 889 distingeix com a llocs diferents el *castellarum Montis Aspero* i la *uilla Palus*, el nucli de la qual potser estaria situat en l'entorn del veïnat dels masos de Pals, on s'ha conservat el topònim *Sant Fructuós de Pals*, d'arrelada tradició tardoantiga (Badia, 1977, p. 284). També cal observar l'existència de castells als dos turons dels Quermanys, el Gros i el Petit, tots dos situats en els límits de Pals i Begur (Badia 1977, 277-278). Al nord, després de passar per diversos estanys que marcaven la frontera entre els comtats d'Empúries i de Girona, el recorregut arribava fins al *grau* o platja on havia començat el recorregut (Fig. 1).

A mitjans segle X, concretament el 4 d'abril del 951, s'afegí una interpolació a la còpia del precepte atorgat pel rei Odó al monestir de Sant Genís i Sant Medir el 25 de juny de 890 (Pruenca & Marquès, 1995, p. 30-31). La interpolació aclaria els límits dels termes de *Columbarias* (Colomers) i de *Càrcer* (avui l'Estartit), citats repetidament en els preceptes atorgats al citat monestir des de mitjans segle IX, un cenobi que des del 949 havia estat traslladat a Santa Maria d'Amer. Segurament els límits d'aquests termes eren disputats per algú a mitjans segle X i els monjos decidiren afegir al precepte una definició del termenat. A continuació transcrivim la referència al terme de Càrcer, amb els seus límits: *alius locus Sancti Petri de Carcer ...ab oriente inter in ipsum Carcerem vel in medium maris, a meridie in mare vel in Mata Monegal vel in ipsum Gradel et sic revertitur per ipsum serrad contra occidentalem plagam et vadit circumflectando per ipsas petras et limites atque margines in ipsam terram de Grecis sive in campum Asciscli et concluditur infra Fontem Regalem et vadit per directum super ipsa pineda ad ipsum solarium sub Rocha Maura et sic revertitur per ipsas rochas et limites ab palacium antiquum usque in ipsum Carcerem* (Sobrequès et al., 2003, doc. núm. 293, p. 273). El document descriu l'espai que correspon a l'actual sector de la plana fluvial i deltaica del Ter; referències topogràfiques com el mar o Rocamaura no deixen dubtes (Fig. 1).

El lloc i el terme descrit amb els seus límits és citat com a Sant Pere de Càrcer o simplement Càrcer, avui l'Estartit amb els seus voltants (Canal, Nolla & Sagrera, 2015, p. 209 i 215-216). L'advocació

correspon a l'església, aleshores dedicada a l'apòstol i després a santa Maria -posteriorment i fins avui Santa Maria dels Masos- que des de principi del segle IX formava un terme sota la jurisdicció del monestir de Sant Genís i Sant Medir prop de Girona, des de 949 traslladat a Santa Maria d'Amer. El lloc de Càrcer queda situat a la vora del mar, car és citat en l'inici i al final del recorregut dels límits, que sempre comencen per orient i acaben al nord. Avui trobem que el lloc on hi ha l'església de Santa Maria, hereva de Sant Pere, és a l'interior, gairebé 1,5 quilòmetres terra endins, la qual cosa pot significar un avanç de la costa des d'aleshores, però no és segur; podria ser que l'indret o lloc de Càrcer -el nucli de població- estigués més a prop del mar, una mica separat de l'església que servia de parroquial. El lloc era conegut de manera simplificada com a Càrcer, citat per primer cop en 844 en un precepte reial de confirmació atorgat al monestir benedictí (Pruenca & Marquès, 1995, doc. núm. 2, p. 27-29); gràcies a un judici de 898 sabem que el nom complet era *Sancti Petri Carcere* (Sobrequès et al., 2003, doc. núm. 91, p. 126-129).

L'origen del topònim sembla clar. Es tracta d'una advocació que recorda l'estada de l'apòstol Pere a la presó o *Carcere Mamertina*, situada al peu del Capitoli de Roma, poc abans del seu martiri. El culte a *Sancti Petri ubi est Carcere* està testimoniats a Roma des del segle VIII; segurament es tractava de l'antecedent de l'església de *Sancti Petri in Carcere*, documentada des del segle VIII-IX i avui encara dempeus en el lloc on la tradició relata l'empresonament de l'apòstol, la presó dita el Tullianum en la Roma clàssica (Canal, Nolla & Sàgrera, 2015, p. 209). És versemblant pensar que la tradició pot haver arribat a la Península abans del segle IX, però no coneixem cap altra església peninsular amb aquesta advocació; és a dir, estem davant un fet excepcional que pot obeir a alguna tradició local. L'església era dedicada només a sant Pere en els primers documents dels anys 898 i 951. El 1188 s'esmenta l'advocació de *l'ecclesia Sancti Petri et Sancta Maria de Carcere* (Pruenca & Marquès, 1995, p. 87 i 89), que permet endevinar la transició cap a Santa Maria de Càrcer i posteriorment Santa Maria dels Masos o del Mar, el seu nom actual, entre Torroella de Montgrí i l'Estartit; però l'advocació a sant Pere coexistí fins ben entrada l'edat moderna (Fig. 1).

La descripció dels límits del terme planteja algunes incògnites encara que, en general, es tracta d'una localització força precisa. Les més concretes són a orient, on hi trobem el litoral, i al nord, on

s'esmenten la *Rocha Maura* (Canal, Nolla & Sagrera, 2015, p. 209 i 216), el penyal situat al nord-oest de l'Estartit i les *petras et limites*, és a dir les fites que feien de límits amb el *palacium* (o *Palatium antiquum*) (Canal, Nolla & Sagrera, 2015, p. 210 i 216-217) situat més al nord, segurament el terme del Palau, indret avui desert, proper a l'Escala i ocupat per ruïnes, entre les quals les d'una antiga església dedicada a santa Maria. En canvi, els límits a migdia i ponent són més imprecisos, car hom esmenta només topònims genèrics, com la *mata monegal*, o bosc dels frares, un *grado* o entrant a la platja -potser proper al conegut com a Grau del Ter Vell-, la terra dels *Grecs*, el camp d'*Asciscle* (o Adiscle), potser el mateix personatge que l'any 881 apareix com a *dominus* de la *uilla Torrocella* (Torroella de Montgrí). En aquest cas, podem afirmar que el termes de *Carcera* i de *Torrocella* serien veïns. Tampoc hi ha cap referència a estanys, que semblen absents en aquest sector septentrional de la plana, si més no de forma significativa. En cap moment de la descripció hom esmenta el riu Ter. Sembla lògic pensar que si aquest hi fos, el recorregut descriptiu del document el citaria, bé com a límit o quan aquest travessés el riu. Només hi ha dues possibilitats, o bé el Ter desembocava més al sud del terme, o bé encara no abocava a la platja de Pals (Fig. 1).

Gairebé un segle més tard, el 10 de juny de 1047, els marmessors d'Ermengol Bernat de Fornells lliuraven a la seu de Girona -i a un clergue que el tindria en feu- un alou situat a la parròquia de Santa Maria de Gualta que comprenia part dels drets senyorials sobre tot el terme, per tant, aquest era definit en la seva integritat. Gualta era una *uilla* amb un terme ja citat en 881 com a veí d'Ullà i Torroella de Montgrí, uns límits confirmats en aquest document de mitjans segle XI. L'execució testamentària situava l'alou donat a la seu; *in parrochia Sancte Marie de Aqualta vel in eius terminis, amb ...casas ...curtis ...ortis ...linariis et canabariis, terris ...vineis ...pratis, pascuis, siluis atque garricis, arborum ...molinis ...stagnis aquarum ...uie ductibus ...piscarias necnon ipso sacrario ...afrontat ...ab orientali partibus longe in ipso mare, de meridie in ipso stagno quem dicunt Clar de Bulento et in terminis de Fontanillas, de occiduo inter terminos de Libiano et de Serra, de circii vero partibus ...in terminio de Oliano et de Turrucella de Montegrino* (Marquès, 1993, doc. núm. 107, p. 224-225). Per tant, els límits del terme parroquial de Gualta en 1047 -que comprenia la vila del mateix nom i el vilar Oriol, avui el Montariol-, afrontaven al nord amb els termes d'Ullà i Torroella, de

la mateixa manera que ho feien l'any 881; a ponent tenien les viles i parròquies de Llabià i Serra de Daró. No hi ha cap referència al Ter que, en el cas que hagués discorregut per aquesta plana, hauria estat citat entre Gualta, al sud, i Ullà i Torroella, al nord. L'afrontació meridional, comença lluny, des del mar (7,5 km a l'est de Gualta) i, reculant cap a ponent, cap a l'interior, està ocupada per l'estany *Clar de Bulento* i el terme de Fontanilles. Segons la descripció, l'estany podia ser força extens, car hom el descriu entre el mar i Fontanilles, ocupant tota l'amplada de la plana litoral; l'estany *Buleny* fou conegut a l'est de Fontanilles fins al segle XVIII -hi podem afegir l'estany Marseu esmentat en un capbreu d'alous a Gualta en 1062 (Marquès, 1993, doc. núm. 123, p. 246)-. No s'esmenta cap límit administratiu de Gualta cap al sud-est, però sembla gairebé segur que hi havia la frontera amb el comtat de Girona que passaria pel mig dels estanys. Cal remarcar que els estanys també són citats com un element físic del terme; els *stagnis aquarum*, per tant, també se situen en el seu interior, ocupant el sector més oriental del terme (Fig. 1).

Cal, encara, avançar uns anys més per trobar la primera referència probable al pas del Ter per la plana baixempordanesa. El 2 de juny de 1074 se signà un conveni entre el bisbe Berenguer de Girona i els habitants d'Ullà sobre els censos i serveis que el bisbe tenia dret de percebre sobre tots els masos, terres i vinyes de la citada vila i, concretament, dels masos dels hispani, amb els censos i serveis militars que aquests havien deixat de pagar. El bisbe acordà una reducció dels censos *propterea quia omnes mansi erant destructi et terras non poterant laborare propter inundationem aque* (Martí, 1997, doc. núm. 350, p. 368-370), és a dir, perquè tots els masos havien estat destruïts i les seves terres romanien incultes a causa de la inundació de les aigües.

Aquest aiguat havia estat important, perquè se citen els masos com a destruïts i les terres inutilitzades. Podria tractar-se d'una inundació produïda per un canvi en el curs del riu Ter? En qualsevol cas, hem de recordar que, des de finals del segle XI ja disposem de referències al Ter i el seu recorregut cap a la badia de Pals. Concretament en 1081 se citen uns alous a Ultramort que afronten, al nord, amb el Ter *de circi in alueo Tisceris* (Martí, 1997, doc. núm. 378, p. 394). Per tant, proposarem que una mica abans del 1074, el curs baix del Ter s'hauria modificat en direcció a llevant, vorejant el massís del Montgrí cap a la badia de Pals. No era la primera vegada que passava, ni tampoc seria la darrera.

La creació de la canònica de Santa Maria d'Ullà podria donar més informacions sobre aquesta qüestió; malauradament molts fons es van perdre i només disposem, per a les primeres èpoques, dels comentaris fets pel dominic Jaime Villanueva durant la seva breu estada a començament del segle XIX. Foren publicats, mig segle després al volum XV del seu *Viage literario a las iglesias de España en 1851*. Villanueva explicà com, tot residint uns dies a Ullà, pogué consultar alguns documents originals i, molt especialment, un petit apèndix en forma de cronicó del segle XIII. Gràcies a les seves notícies sabem que la canònica fou consagrada en 1121 i el seu primer temple quedà soterrat per inundacions, potser del riu Ter -això només és una suposició-, però també per la incursió sarraïna de 1178, quan la canònica fou saquejada i els canonges foren morts o portats al captiveri. Aquest primer temple, diu Villanueva, era conegut com la Fossa i a començament del segle XIX, encara era visible fins l'arrencada de les voltes (Villanueva XV, 1851, p. 18-24). Sobre aquest primer temple, s'aixecà un segon, consagrat en 1182 (Marca, doc. núm. CCCCLXXVIII, p. 1377). Encara avui el lloc és conegut com l'Església Vella de Santa Maria, mig quilòmetre al nord del rec conegut com el Ter Vell. Ara bé, cap dels indicis aportats per Villanueva parla explícitament del riu Ter; ni la primera consagració de la canònica, que no s'ha conservat, ni la segona en 1182, transcrita pel citat Pere de Marca, on no s'esmenta el riu en cap dels límits del terme de la canònica i parròquia d'Ullà, si bé aquesta transcripció és incompleta.

ALTRES DADES

Si anem més endarrere, si concentrem, ara, la nostra recerca en les referències documentals d'època antiga, hauríem de poder-nos fer una idea prou convenient de la disposició dels principals cursos d'aigua d'aquest territori i del nom o noms que se'ls atribuïa. Tanmateix, a l'hora de la veritat les dades són escasses, pobres i gens uniformes, fins al punt de ser sorprenent la poca utilitat que ens mostren. El primer que sorprèn són les poques referències conservades que es concentren a tot estirar en el curs de dos segles, entre el principat d'August i mitjans segle II, entre Estrabó i Claudi Ptolemeu. Per acabar-ho d'adobar, els noms utilitzats per batejar els principals rius del territori no coincideixen i només extraordinàriament recorden els noms ben documentats en època carolíngia (segles

IX-X), que en aquest cas sí que porten noms que en evolucionar han acabat definint els topònims hídrics actuals. El lector interessat pot consultar una obra recent, que aplegava la bibliografia anterior més valuosa, on es presenta el material i es discuteix convenientment (Burch et al., 2013, p. 18). Als pocs autors que donaven nom als rius (Pomponi Mela, Plini, Claudi Ptolemeu), afegim-hi Estrabó, que tot parlant d'*Emporion* (3, 4, 8), escrivia el següent: “A la vora corre també un riu que neix al Pirineu, i la seva sortida al mar serveix de port als emporitans.”¹ No sembla que es pugui dubtar que es referix al Ter, que té les seves fonts als Pirineu, a Setcases, i que aleshores la seva desembocadura era el port de la ciutat atès que el més antic, el primigeni, ja no era útil en quedar colgat pels al·luvions (Montaner et al., 2014, p. 56-57, Fig. 8). En tot cas, les referències deixen ben clar que els rius principals d'aquest territori (Muga, Fluvià i Ter) desguassaven al golf, entre Empúries i Roses. Les referències medievals són embarbollades i poc clares i, genèricament, tardanes (Anònim, 1994, p. 27). No les podem tenir en consideració en ser posteriors al moment que ens interessa.

Finalment, voldríem recordar l'existència d'un projecte de llarg abast i executat des de diverses àrees de recerca del qual es van presentar uns primers resultats en aquesta mateixa revista (Montaner et al., 2014, p. 11-53) que la continuïtat de la recerca no només confirma sinó que amplia. Queda prou clara la inexistència d'un doble braç del riu en èpoques reculades i la desembocadura, creant un estuari d'una considerable profunditat, a ponent del turó d'Empúries, més enllà de Santa Margarida.

CONCLUSIONS

Els termes definits entre els segles IX i X a la plana litoral baixempordanesa -*ipsa Carcere* (l'Estartit), *Torrocella* (Torroella de Montgrí), *Olianus* (Ullà), *Aqualta* (Gualta), *Fontanilias* (Fontanilles), *Boada-Fontclara* (Sant Julià de Boada i Fontclara), *Palus* (Pals), *Morella-Santa Reparata* (Begur)- són, excepte Morella, topònims i termes encara existents avui dia. Dins l'espai que deixen buit entre ells i la platja de Pals no es contenia cap altre lloc o terme; exactament com ara, si deixem de banda les urbanitzacions turístiques. Era un espai ocupat, en gran part, per estanys; com el *Dodoni* i els del nord de

1. Traducció de P. Villalba (1984, p. 51).

Pals, citats en 889, *ipsa Lona* o els Salions i l'estany *Clar de Bulento*, a l'oest de Gualta, en 881 i 1047. Aquests estanys ocuparien gran part de la plana litoral, la qual cosa explicaria l'absència de nuclis o centres de població; de tota manera, els estanys semblen distribuir-se, preferentment, en els àmbits més occidentals i meridionals en relació amb la badia i platja de Pals, car no se citen en relació amb el lloc i terme de Càrcer-l'Estartit.

D'altra banda, pensem que caldria documentar la desviació del Ter -potser una entre altres- cap a la badia de Pals en algun moment a l'entorn de l'any 1078, quan s'informa d'una inundació d'aquell territori amb moltes destruccions als camps i masos, sense que anteriorment a aquesta data hom identifiqui en cap document referències al riu Ter en aquest sector de la plana baixempordanesa, mentre que això va ser habitual a partir del segle XII.

D'alguna manera, les dades documentals no solament són confirmades per les prospeccions geològiques sinó que ajuden a fixar de manera ben aproximada quan -a causa d'una pregona inundació- el Ter hauria canviat parcialment el seu recorregut per anar a desguassar, també, al sud del Montgrí, tal com ha fet des d'aleshores. Les dades baixmedievals no farien altra cosa que explicar les obres finals per completar el desviament definitiu del recorregut del Ter, que passà de desembocar al nord del Montgrí a fer-ho, com ara, a migdia.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, R. d' (1926-1952). *Catalunya Carolíngia. Els diplomes carolingis a Catalunya*. [S.l. : s.n., 1926-1952].
- BADIA i HOMS, J. (1977). *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. Volum 1. *El Baix Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 1977.
- BOLÓS, J.; HURTADO, V. (1999). *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1999.
- BOLÓS, J. i HURTADO, V. (2000). *Atles dels comtats de Girona (785-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2000.
- BURCH, J.; CASAS, J.; CASTANYER, P.; COSTA, A.; NOLLA, J.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; SIMON, J.; TREMOLEDA, J.; VARENNNA, A.; VIVO, D.; VIVO, J. (2014). *L'alt imperi al nord-est del Conuentus Tarraconensis. Una visió de conjunt*. Girona: Documenta Universitaria. Universitat de Girona. Institut de Recerca Històrica. Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria, 2014.
- CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J. (2015). "Riculfi i el precepte de l'any 959. Una visió del territori emporità en el segle X". *Estudis del Baix Empordà*, 34 (2015), p. 203-223.

- MARCA, P. de (1688). *Marca Hispànica siue limes hispanicus*. Paris: Franciscum Muguet, 1688.
- MARQUÈS, J. M.(ed.) (1993). *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1993. (Diplomataris; 1-2).
- MARTÍ, R. (ed.) (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997. (Diplomataris; 13).
- MIQUEL ROSELL, F. (ed). (1945-1947). *Liber fedorum maior*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Sección de Estudios Medievales de Barcelona, 1945-1947.
- MONTANER, J.; JULIÀ, R.; MARQUÈS, M^a, A; SOLÀ, J. PONS, P.; LÓPEZ, J.M. (2010). “Canvis en la paleomorfologia i dinàmica fluvial del riu Ter des del màxim glacial”. *Estudis del Baix Empordà*, 29, Sant Feliu de Guíxols, p. 8-22.
- MONTANER, J.; JULIÀ, R.; CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J.; SANTOS, M.; RIERA, S.; USERA, J.; SOLÀ, J. (2014). “El paleopaisatge fluvio-estuari d’Empúries”. *Estudis del Baix Empordà*, 33 (2014), p. 11-53.
- PALLÍ, L.; MAS, J. (1989). *Mapa lito-morfològic de la plana del Baix Empordà*. Girona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- PRUENCA, E.; MARQUÈS, J. M. (1995). *Diplomatari de Santa Maria d’Amer*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995. (Diplomataris; 7).
- SOBREQUÈS, S.; RIERA, S.; ROVIRA, M.; ORDEIG, R. (2003). *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2003. (Catalunya carolíngia; 5).
- VILLANUEVA, J. (1851). *Viage literario á las iglesias de España*. Volum XV. *Viage á Gerona y a Roda*. Madrid: Imprenta Real, [1851?].
- VILLALBA i VARNEDA, P. (1984). *Orígens dels Països Catalans en els clàssics grecs i llatins*. Barcelona: Alpha, 1984 (Fundació Bernat Metge. Miscel·lània).
- VVAA (1994). “Castell del Montgrí 700 anys”. *Papers del Montgrí*, 12. Torroella de Montgrí: Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1994.